

mr Marina Savković¹
Univerzitet Singidunum
doc. dr Jelena Gajić²
Univerzitet Singidunum

Pregledni članak
UDK: 331.52(497.11)(4-672EU)
331.5:316.662-053.81(497.11)(4-672EU)
Primljeno: 19.01.2016.
DOI: 10.2298/SOC1603450S

MLADI NA TRŽIŠTU RADA U SAVREMENIM USLOVIMA: JEDNO POREĐENJE EVROPSKE UNIJE I SRBIJE

Youth in the contemporary labour markets: A comparison of European Union and Serbia

APSTRAKT: Nezaposlenost mladih u Srbiji je gotovo dvostruko veća od proseka u državama članica Evropske unije. Polazeći od pretpostavke da se tržišta rada Srbije i razvijenih evropskih država po svojim karakteristikama mogu smatrati sličnim, cilj je usmeren ka utvrđivanju sličnosti i razlika analiziranih tržišta rada. U tom kontekstu, govorimo o: pokazateljima nezaposlenosti, aspektima fleksibilnosti tržišta rada, kvalitativnoj tržišnoj usaglašenosti, radnim migracijama mladih, uticaju porodičnog nasleđa na zapošljavanje i politikama tržišta rada. Na osnovu komparativne analizerelevantnih istraživanja i aktuelnih statističkih podataka, primetan je trendrastuće sličnosti karakteristika tržišnog položaja mladih u Srbiji i državama članicama Evropske unije, posebno u periodu nakon ekonomske krize. Razlozi sličnosti se ne mogu smatrati prostom konvergencijom konkretnih tržišta rada, što smo nastojali da objasnimo. U radu su istaknute razlike koje opstaju u tržišnim prilikama Evropske unije i Srbije i mogu trajno uticati na socio-ekonomski položaj mladih.

KLJUČNE REČI: nezaposlenost mladih, Evropska unija i Srbija, komparativna analiza, karakteristike tržišta rada, ekonomska kriza

ABSTRACT: Youth unemployment in Serbia is almost twice as higher than it is the average of European Union member states. Assuming how certain similarity exists between Serbia's and EU's labour market, our objective is to identify these similarities and differences related to labour market conditions. In this context, we are discussing following topics: unemployment indicators, labor market flexibility, qualitative labour market mismatch, work migrations of the youth, family legacy influence on employment outcomes and labor market policies. Based on comparative analysis of relevant researches and current statistical data, increasing similarity of

---

1 msavkovic@singidunum.ac.rs

2 jgajic@singidunum.ac.rs

European Union member states and Serbian labour markets is evident, especially in the aftermath of the economic crisis. The reasons for similarity can not be simply considered as convergence due to Serbia's accession to the European Union. We also highlighted considerable differences of the labour market conditions in analysed cases that can permanently affect the socio-economic situation of young people.

KEY WORDS: youth unemployment, European Union and Serbia, comparative analysis, labour markets characteristics, economic crisis

Uvod

Tranzicija mladih u svet rada veoma je aktuelna tema u savremenim istraživanjima i naučnoj analizi (Tomanović et al, 2012; Mojić, Petrović, 2013; Tomanović, Stanojević, 2015; Krstić, 2015). Sve izraženija nesigurnost i nelinearnost tranzicije u odraslost smatra se najbitnijom osobenošću života mladih (Walther, 2006; prema Mojić, 2016: 247; Tomanović, 2012a). U situaciji kada se teži očuvanju socijalne sigurnosti građana, ali i podršci novim, nestandardnim vidovima zaposlenosti (Di Tella i MacCulloch, 2005; Kahn, 2010), cilj stabilnog posla postaje zamenjen ciljem stabilnog zaposlenja. Tako se tranzicija mladih u svet rada relativizuje, a tzv. „jo-jo tranzicije“ između nezaposlenosti, zaposlenosti i obrazovanja (Mojić, 2016), prihvataju kao fenomen savremenog tržišta rada. Zbog toga se sistemski resursi usmeravaju ka podršci mladima u različitim fazama povratnih tranzicija, što trajno produžava period stabilnog prelaska u svet rada, a time i u ostale dimenzije odraslosti.

Iako se položaj mladih može značajno razlikovati u pojedinim društvima, ono što se može smatrati zajedničkim u evropskim državama jeste rastuća fleksibilnost tržišta rada i neefikasnost sistemskih resursa usmerenih ka stvaranju stabilnih radnih mesta. Strukturna ograničenja, dodatno podstaknuta ekonomskom krizom, takođe su faktor koji u evropskim društvima otežava tranziciju mladih od obrazovanja do posla (OECD, 2015, pp 113; European Commission 2012; Krstić et al., 2010). Strukturni karakter nezaposlenosti utiče na produžavanje perioda traženja posla, mogućnost nesigurne i nedovoljne zaposlenosti, kao i na prelazak u radnu neaktivnost.

S druge strane, period odblokirane transformacije u Srbiji, nakon 2000. godine, karakterišu brojni problemi nasleđeni iz perioda devedesetih (Tomanović, 2012a: 38). Mladi koji žive u postsocijalističkim društvima izloženi su značajnim rizicima u procesu obrazovno-radne tranzicije (Mojić, 2016:247; Tomanović, 2012a). Novija istraživanja pokazuju da je visokorizična situacija mladih na radnom tržištu i dalje aktuelna u Srbiji (Tomanović i Stanojević, 2015: 39). Smatra se da je ključni problem ovih društava strukturna neusaglašenost tržišta rada. Iako je strukturna nezaposlenost karakteristična i za tržišta rada ekonomski razvijenih evropskih društava, ovde je problem dublje prirode, imajući u vidu da nasleđe planskog uređenja države nije prevaziđeno. Tako je strukturna nezaposlenost dodatno naglašena transformacionom nezaposlenošću (Mojić, 2016).

U ovom radu polazimo od pretpostavke da tržište rada u Srbiji poseduje osobine razvijenih evropskih ekonomija i ekonomija u tranziciji (Arandarenko, 2011; Mojić, 2012a; Anić i Mladenović, 2014). U konkretnom slučaju, nastojimo da kroz dostupna istraživanja sagledamo sličnost prilika sa kojima se mladi suočavaju na tržištu rada u procesu pronalaženja prvog zaposlenja. Osnov poređenja su osobenosti položaja mladih na tržištu rada Evropske unije (EU), koje su došle do izražaja u periodu nakon izbijanja svetske ekonomske krize 2008. godine (O'Reilly et al., 2015). U pitanju su trendovi koji se mogu predstaviti na sledeći način:

1. Fleksibilnost tržišta rada je sve intenzivnija, zbog čega mladi teže dolaze do stabilnog zaposlenja;
2. Kvalitativno neslaganje ponude i tražnje na tržištu rada postaje izraženije;
3. Migracije mladih su selektivnije, ekstenzivnije i raznorodnije nego u predkriznom periodu;
4. Nasleđe porodične radne istorije izraženije utiče na stvaranje novih formi polarizacije mladih generacija;
5. Dolazi do jačanja nadnacionalne regulacije tržišta rada u smeru intenzivnijeg investiranja u politike zapošljavanja i programe tržišta rada.

U okvirima date pretpostavke sličnosti, analiziraćemo i porediti svaki od pomenutih trendova kroz dostupnu literaturu i aktuelne pokazatelje tržišta rada koji se odnose na mlade (uzrasta od 15 do 24 godine). Aspekti analize koji su ovim radom obuhvaćeni su: vrednosti pokazatelja nezaposlenosti, fleksibilnost tržišta rada, kvalitativna tržišna usaglašenost, radne migracije mladih, uticaj porodičnog nasleđa na zapošljavanje i politike tržišta rada. Cilj analize jeste da se utvrdi da li i na koji način komponente „evropskog“ i „tranzicionog“ utiču na sličnosti i razlike u pomenutim slučajevima. Obratićemo pažnju i na moguće tokove konvergencije, razmatrajući položaj mladih na tržištu rada u savremenim uslovima.

Stanje na tržištu rada i položaj mladih

U savremenim tržišnim uslovima mladi se često smatraju ranjivom društvenom grupom (Arandarenko, 2011; Krstić et al., 2010). Oni češće dobijaju posao na niskoproduktivnim i loše plaćenim pozicijama, nedovoljno su zaštićeni i brže ostaju bez posla, odnosno sporije pronalaze novo zaposlenje (Tomanović i Stanojević, 2015; World Bank, 2012; Arandarenko, 2011; Krstić et al., 2010; European Commission, 2010). Zbog toga se smatra da je u situaciji negativnih socio-ekonomskih kretanja, kao što su strukturne promene tražnje za radnicima, ekonomska recesija i slično, segment mladih podložniji riziku od nezaposlenosti i siromaštva (Isto). U slučaju siromaštva, problem nezaposlenosti se dodatno produbljuje i podrazumeva opasnost od ekonomske eksploatacije usled inferiornog društvenog i psihološkog položaja, nedostatka političke moći, socijalne izolacije i slično (Radić, 2007: 185; Krstić et al., 2010). Visoke

kvalifikacije i obrazovanje ne garantuju više stabilne i sigurne profesionalne karijere, pa se mladi susreću sa stalnim radnim i profesionalnim izazovima koji zahtevaju kontinuirano obrazovanje, čime se stvaraju novi rizici od osiromašenja i ograničavanja životnih šansi (Tomanović 2012a: 18).

Istovremeno, raste broj privremenih i ugovornih poslova, gde mladi rade sa nepunim radnim vremenom i ispod svojih kvalifikacija (Tomanović, 2012a: 18; O'Reilly et al., 2015). Zato se može reći da postoji sve veća mogućnost da će mladi koji stupaju na tržište rada steći iskustvo nestabilnog, odnosno nestandardnog zaposlenja, dugotrajne nezaposlenosti, ili ulaska u radnu neaktivnost usled obeshrabrivanja (O'Reilly et al, 2015; Arandarenko, 2011). Smanjen broj poslova mladima takođe otežava pronalazak stabilnog zaposlenja (OECD, 2015: 17–20; World Bank, 2012).

Tabela 1: Pokazatelji tržišta rada za starosnu grupu mladih (15–24 godine, 2013. godina)³⁴

Država	Stopa nezaposlenosti (%)	Racio nezaposlenosti (%)	NEETs (%) ¹
EU28	22,7	9,9	13
Austrija	8,4	5,4	7,1
Bugarska	28,4	8,4	21,6
Grèka	57,9	16,5	20,4
Hrvatska	49,8	14,9	19,6
Mađarska	27,2	7,4	15,4
Luksemburg	14,1	4,0	5,0
Nemaèka	7,7	4,0	6,3
Slovenija	21,0	7,3	9,2
Rumunija	23,6	7,3	17,2
Srbija	49,4	14,2	19,5

Izvor: EUROSTAT, Republički zavod za statistiku Republike Srbije

Na osnovu statističkih podataka se može videti da su indikatori tržišta rada u Srbiji za analiziranu starosnu grupu značajno lošiji nego u slučaju evropskog proseka (Tabela 1). Stopa nezaposlenosti mladih je više nego dva puta veća od stope nezaposlenosti u EU, a vrednosti racija nezaposlenosti, odnosno stope mladih van obrazovnih programa i zaposlenosti značajno su veće. Ukoliko se posmatraju države članice EU iz okruženja, indikatori su u slučaju Grčke nepovoljniji, a u slučaju Hrvatske gotovo identični analiziranim pokazateljima tržišta rada u Srbiji. Podaci za ostale posmatrane države su u najvećem broju slučajeva bolji nego što je to slučaj u Srbiji. Jedino je u Bugarskoj stopa mladih van obrazovnih programa i zaposlenosti veća nego u Srbiji, usled visoke stope neaktivnosti.

3 Kao ilustracija su odabrani pokazatelji tržišta rada u državama sa najmanjom stopom nezaposlenosti i pokazatelji država u okruženju.

4 *NEET* – *Not in Education, Employment or Training* (Mladi van obrazovnih programa i bez zaposlenja)

Stopa mladih van obrazovnih programa i zaposlenosti se u EU povećala u periodu od početka ekonomske krize (13% u 2013. godini, u odnosu na 10,8% u 2008. godini). U Srbiji se ta stopa neznatno smanjila (19,5% u 2013. godini, u odnosu na 20% u 2009. godini). Pritom, kada posmatramo podatke za 2013. godinu, stopa mladih van obrazovnih programa i zaposlenosti je u Srbiji značajno veća za starosnu grupu od 25 do 34 godine (35,7%), nego za mlade između 15 i 24 godine (19,5%), što govori u prilog lošoj integrisanosti mladih u tržište rada. Ovo je u skladu sa podacima koji se odnose na EU, gde mladi koji se suočavaju sa teškoćama ulaska na tržište rada prelaze u grupu neaktivnih, odnosno u takozvani segment „mladih ostavljenih po strani“.⁵

Primetno lošije vrednosti pokazatelja tržišta rada u Srbiji nego u visoko razvijenim ekonomijama objašnjavaju se kombinacijom strukturnog i tranzicionog karaktera nezaposlenosti. Istraživanja pokazuju da se efekti poslednje ekonomske krize u Srbiji ogledaju kroz drastičan rast stope nezaposlenosti (Anić i Mladenović, 2014: 333). Relativan položaj mladih na tržištu rada se dodatno pogoršava u kriznom periodu (Ristić i Pavlović, 2012; Jovičić i Lazarević, 2014; Matković et al., 2010). Kao jedan od osnovnih razloga uočavase neproporcionalno veliko učešće mladih u delatnostima koje su posebno pogođene krizom, kao što su turizam i hotelijerstvo, odnosno trgovina i maloprodaja (Jovičić i Lazarević, 2014: 4). Isto tako, neformalni sektor ekonomije se brže prilagođava uslovima ekonomskog pada, što je prevashodno utiče na mlade (Matković et al., 2010). U periodu nakon krize, vrednosti pokazatelja tržišta rada se oporavljaju, ali nedovoljno za dostizanje nivoa iz 2008. godine, što je slično situaciji u zemljama članicama EU. Ipak, značajna razlika vrednosti pokazatelja tržišta rada i sličnosti sa Hrvatskom, govori u prilog tome da se mladi u postsocijalističkim društvima trajno suočavaju sa većim problemima nego što je to slučaj sa ekonomski razvijenim evropskim državama.

Povećana fleksibilnost tržišta rada

Tranzicija od obrazovanja do zaposlenja postaje produžena i fragmentisana (Tomanović, 2012a: 18; O'Reilly et al., 2015). Politika povećanja fleksibilnosti na tržištu rada u evropskim državama, koja je bila aktivna devedesetih godina prošlog veka, dovela je do segmentacije tržišta rada, odnosno situacije u kojoj mladi mnogo češće potpisuju atipične radne ugovore nego što je to slučaj sa starijim učesnicima na tržištu rada (Eichhorst et al., 2014). Reč je o ugovorima na određeno vreme, zatim angažmanima koji podrazumevaju skraćeno radno vreme, privremeno angažovanje i slično. Prema podacima Eurofonda (Eurofound, 2012), 42% mladih u EU ima potpisane radne ugovore na određeno, dok je 10% populacije, starosti od 25 do 64 godine, zaposleno na određeno vreme. Od toga, 36,7% mladih nevoljno potpisuje takve ugovore. Isti izvor navodi da iako privremen tip angažovanja može biti put do stabilnog zaposlenja, navedeni ugovori se često koriste kao trajni i jeftiniji način za angažovanje radnika (Guell i Petrolongo, 2007; Kahn, 2010; O'Reilly et al., 2015).

5 Eng. *Youth left behind*

Po učešću mladih koji obavljaju posao sa manje radnih sati od optimalne četrdesetčasovne radne sedmice, Srbija se sa 44% svrstava u zemlje sa visokim učešćem (Tomanović i Stanojević, 2015: 40). Položaj mladih u ovom smislu dodatno objašnjava podatakda je skoro polovina mladih zaposlena u neformalnoj ekonomiji (Ristić i Pavlović, 2012; Jovičić i Lazarević, 2014). U poređenju sa zaposlenima starijeg uzrasta, mladi češće prihvataju poslove sa skraćenim radnim vremenom i radna mesta sezonskog karaktera (Krstić et al., 2010). Ipak, ekonomisti tvrde da suštinska fleksibilnost tržišta rada Srbije nikada nije postignuta. Kao razlog za težak položaj mladih na tržištu rada i njihovo masovno angažovanje u neformalnoj ekonomiji navodi se: rigidno radno zakonodavstvo, regulisani nivo minimalne zarade i visoki poreski nameti (Arandarenko, 2015; Arsić et al.; 2015; Krstić et al., 2013; Matković et al., 2010). Novi Zakon o radu iz 2014. godine predstavlja pomak u smeru olakšanog zapošljavanja i otpuštanja, putem nestandardnih formi radnih ugovora, kao i mogućnosti dugoročnijeg angažovanja zaposlenih na određeno vreme, što je dodatno pogoršalo relativni položaj mladih koji ulaze na tržište rada. Ovde se posebno ima u vidu uključivanje mladih u formalne ekonomske tokove i mogućnost za sticanje stabilnog zaposlenja.

Rastući trend dugoročne nezaposlenosti mladih u EU u centar pažnje stručne javnosti stavlja različite ekonomsko-društvene posledice nezaposlenosti mladih. Pre svega se misli na pristup finansijskim sredstvima, kreditnu sposobnost, stambenu samostalnost, formiranje porodice i subjektivnu nesigurnost. Analizirana je korelacija subjektivne nesigurnosti i vrste radnog ugovora. Kao značajni faktori koji utiču na nivo korelacije smatraju se institucionalni faktori, zatim rod, starost, porodične obaveze, zanimanje, tip i vlasnička struktura poslodavca. Ipak, na odnos subjektivne nesigurnosti i tip radnog ugovora najviše utiču karakteristike pojedinaca i posla, odnosno opšte ekonomsko stanje u državi, uključujući i opšti nivo nezaposlenosti (O'Reilly et al., 2015). Konkretna korelacija u Srbiji nije ekstenzivno istražena, ali je u stavovima mladih primetan rast važnosti stabilnosti posla i redovnih mesečnih prihoda, što se može objasniti suočavanjem sa neizvesnošću zaposlenja i izraženim rastom stope nezaposlenosti (Mojić, 2012a: 216; Tomanović i Stanojević, 2015: 39). S druge strane, veći broj mogućnosti za privremeno i nestabilno zaposlenje, ubrzava finansijsko osamostaljivanje mladih, zato što imaju priliku da obrazovanje kombinuju sa povremenim poslovima (Tomanović i Stanojević, 2015).

Na evropskom nivou je primetan rast broja stručnih praksi za mlade koje su relativno malo ili nimalo plaćene, posebno u periodu tokom i nakon ekonomske krize (O'Reilly et al., 2015). To je još jedan od načina odlaganja stabilne obrazovno-radne tranzicije mladih, uz argument da su prakse važan način praktičnog učenja. Drugim rečima, dati način radnog angažovanja se sada smatra delom obrazovnog procesa i pripremom mladih za tržište rada. Sa druge strane, poslodavci koriste ovaj period kao besplatan ili jeftin probni period rada potencijalnih saradnika. U Srbiji je izražen trend rasta programa stažiranja i neplaćenih praksi kao načina uvođenja mladih u svet rada. To se ogleda i kroz stavove poslodavaca, pa je u jednom istraživanju pokazano da preko 80%

poslodavaca smatra da volontiranje predstavlja dobru početnu poziciju za mlade i mogućnost da poslodavci procene njihove osobine i kompetencije (Ristić i Pavlović, 2012: 35).

Produblјivanje kvalitativne neusaglašenosti ponude i tražnje na tržištu rada

Kvalitativno mimoilaženje znanja i veština radnika i zahteva poslodavaca može se posmatrati na različite načine, a posebno je izraženo ubrzanim rastom broja obrazovnih programa na svim nivoima. U datom analitičkom kontekstu posebno su značajne dve pojave:

- Viši nivo formalnog obrazovanja nego što je zahtevano za određenu radnu poziciju (eng. *over-education*) i
- Viši nivo kompetencija nego što je potrebno za obavljanje konkretnog posla (eng. *over-skilling*).

Navedene pojave su povezane sa niskim nivoom zarade i satisfakcije na radnom mestu. Pojedina istraživanja ukazuju da ulazak na tržište rada kroz prihvatanje neodgovarajućeg posla predstavlja najznačajniju determinantu obavljanja neadekvatnih poslova u kasnijem životnom dobu (Cedefop, 2010; O'Reilly et al., 2015). Kao posledica ekspanzije obrazovnih programa uočena je i strukturna promena ponude na tržištu rada u zemljama EU, odnosno rast konkurencije među visokoobrazovanim licima, što dalje utiče na njihovo ponašanje pri traženju posla (European Commission, 2012; O'Reilly et al., 2015).

Prema istraživanju koje je 2010. godine sproveda Evropska trening fondacija, stručnjaci smatraju da je mimoilaženje ponude i tražnje na tržištu rada Srbije veoma izraženo, što je posledica teorijskog pristupa stručnom obrazovanju, sporih promena obrazovnih programa, kao i nepostojanja socijalnog dijaloga između relevantnih zainteresovanih strana u oblasti obrazovanja i zapošljavanja. Više od polovine mladih u Srbiji koji su privremeno zaposleni (51,6%) i 41,3% stalno zaposlenih mladih radi mimo svojih kvalifikacija i stručnosti. Smatra se da je ta situacija posledica neusaglašenosti obrazovnog sistema i tržišta rada, kao i rastuće fleksibilnosti mladih u radnim strategijama, odnosno prihvatanja posla bez obzira na nivo formalnog obrazovanja i vrstu stečenih kvalifikacija (Tomanović i Stanojević, 2015: 37). Kada se posmatraju stopa nezaposlenosti i stopa neaktivnosti, problem je najizraženiji kod mladih sa završenom srednjom školom (ETF, 2010; Gligorov et al., 2011; Tomanović i Stanojević, 2015). Ipak, u periodu od 2008. godine, situacija se relativno pogoršala u slučaju mladih koji imaju diplomu institucija visokog obrazovanja, imajući u vidu da oni sa nižim stepenom obrazovanja u većem procentu odgovaraju potrebama poslodavaca, odnosno zahtevima koji se odnose na otvorene radne pozicije (Gligorov et al., 2011).

Kao uzroke strukturne neusaglašenosti ponude i tražnje na tržištu rada Srbije, Mojić sagledava ekonomske i obrazovne okolnosti u periodu odblokirane transformacije, kao i komercijalizaciju obrazovanja (Mojić, 2012a: 97). Zbog

toga se razlozi mimoilaženja sagledavaju i na strani ponude, i na strani tražnje. Anketa o radnoj snazi pokazuje da su visokoobrazovani mladi ljudi „zarobljeni“ na niskoproduktivnim radnim mestima za koja se zahteva relativno nizak nivo kompetencija, što dalje utiče na rastući rizik od siromaštva i dugoročno smanjenje izgleda da nađu posao koji je u skladu sa njihovim nivoom obrazovanja i vrstom kvalifikacija. Ta pozicija se, između ostalog, objašnjava kroz neusklađenost obrazovnog sistema sa potrebama tržišta rada, ali i kroz skroman kapacitet privrede da se stvore nova radna mesta u formalnom sektoru (Mojić, 2012b). Zato konkretna dimenzija nezaposlenosti mladih u srpskim uslovima ima dugoročniji i intenzivniji karakter, nego što je to slučaj u državama članicama EU.

Istraživanja pokazuju da se znanja i kompetencije smatraju značajnim faktorom zapošljivosti mladih u Srbiji (Mojić, 2014). Pored formalnog obrazovanja koje predstavlja najznačajniji pojedinačni faktor tržišne pozicioniranosti radnika u Srbiji, od značaja su i nivo poznavanja rada na računaru, korišćenje stranih jezika i slično (Mojić, 2012b: 277). Slavković i Stojadinović (2008), pored stručnih veština vezanih za konkretno zanimanje, kao važan element strukturne neusaglašenosti uočavaju univerzalne veštine mladih koji se uključuju na tržište rada. U tom kontekstu, najčešće se navode: sposobnost upravljanja informacijama, veštine rešavanja problema i odlučivanja, veštine organizacije i planiranja, kao i prilagodljivost, odnosno sposobnost rada u timu. (Slavković i Stojadinović, 2012; Gligorov et al., 2011). U periodu nakon ekonomske krize primetan pad broja novih radnih mesta u Srbiji, što kvalitativno mimoilaženje na tržištu rada stavlja u drugi plan, u odnosu na politike kojima bi se stimulisalo otvaranje novih radnih mesta (Gligorov et al., 2011).

Radne migracije mladih

Mobilnost radnika se posmatra kao jedan od mehanizama strukturnog usaglašavanja ponude i tražnje na tržištu rada, imajući u vidu dominantno strukturni karakter nezaposlenosti u evropskim državama. Iskustva država članica EU su različita, u zavisnosti od toga da li je država neto izvoznik ili neto uvoznik radnika, ali je primetan trend intenziviranja radnih migracija unutar Evrope, posebno u periodu posle 2004. odnosno 2007. godine, odnosno nakon dva „talasa“ priširenja EU. To se pre svega odnosi na kategoriju mladih, i to najviše iz zemalja istočne ka zemljama zapadne Evrope. Posledice ekonomske krize menjaju konkretne šeme radnih migracija, pa je primetan trend povratnih migracija u države koje su manje pogođene ekonomskom krizom. Istovremeno, intenziviraju se migracije iz južne ka severnoj Evropi. Primetne su i emigracione aktivnosti ka državama van EU, što je u skladu sa principom da se mladi iz ekonomski razvijenih država u periodu ekonomske recesije sele u još razvijenije i bogatije države (O'Reilly et al., 2015).

Mladi imigranti u državama EU suočavaju sa različitim tržišnim i karijernim ograničenjima po dolasku u novu sredinu. Zapaženo je i pogoršanje dugoročnih radnih uslova za imigrante iz država koje nisu članice EU, kao i otežano prepoznavanje stečenih kvalifikacija (Isto). Na kraju, posledice radnih migracija

mladih nije moguće jednoznačno odrediti, jer zavise od karakteristika migranata i povratnika (što podrazumeva njihov humani, socijalni i finansijski kapital), ali i od ekonomskih uslova u državi koja koristi njihove resurse.

Radne migracije iz Srbije ne mogu se jasno vezati za period posle ekonomske krize, jer je takav trend aktuelan od polovine šezdesetih godina prošlog veka (Stanković, 2014). Na migracije stanovništva posebno je uticala kriza i rat devedesetih, nezavršen proces tranzicionih reformi dvehiljaditih, kao i produžen period ekonomske krize, koja nije samo posledica međunarodnih ekonomskih tokova. Ulazak susednih država u EU uticao je na pojačane imigracione aktivnosti etničkih manjina u Srbiji koje imaju državljanstvo konkretnih zemalja (Stanković, 2014). Srbija je 2009. godine svrstana na belu Šengen listu, što je faktor koji je mogao uticati na intenzitet migracija. Obim migracija se razlikuje i od regiona do regiona, pa se veći potencijal mobilnosti uočava u ekonomski manje razvijenim delovima zemlje (ETF, 2010).

Prema popisu stanovništva iz 2011. godine, prosečna starost migranata je 34,2 godine, dok je prosečna starost stalnog stanovništva 42,2 godine (Stanković, 2014: 97). Oko 5% ukupne populacije uzrasta od 15 do 24 godine čine iseljenici, što je više od udela migranata u ukupnoj populaciji (4,36%).

Tabela 2: Preferencije mladih za napuštanje zemlje
(podaci za 2003. i 2011. godinu)

	Nezaposleni mladi		Zaposleni mladi	
	2003.	2011.	2003.	2011.
Ne razmišljaju o emigraciji	51,7	43,5	60,4	53,4
Razmišljaju o emigraciji	48,3	56,5	39,6	46,6

(Mojić, 2014: 217)

Preferencije mladih su se proteklih godina promenile u smeru namere odlaska u inostranstvo zarad zaposlenja (Mojić, 2014). Trend je evidentan kod oba posmatrana segmenta mladih. Dati podaci se tumače kao posledica izneverenih očekivanja, odnosno nedostatka vere u legitimnost socijalnog uređenja (Mojić, 2014; Mojić i Petrović, 2013). Drugim rečima, u periodu dvehiljaditih, kada su mladi smatrani potencijalnim „pobednicima tranzicije“, socijalno-ekonomski boljitak su iskusili samo oni koji su imali veoma visok nivo obrazovanja i veština, odnosno oni kojima su bili dostupni značajni porodični resursi (Mojić, 2014: 218).

Prema istraživanju iz 2011. godine više od polovine mladih ispitanika razmišlja da emigrira, što je u skladu sa sličnim istraživanjima u prethodnoj deceniji (Mojić i Petrović, 2013). Emigraciji su pre svega skloni mladi koji imaju prethodno iskustvo u migracijama, kao i oni koji nemaju sklopljen brak sa partnerom. Na ova razmišljanja utiču i mesto stanovanja, socijalno zadovoljstvo, radni status i porodični status. U tom smislu, na odlazak u inostranstvo se češće odlučuju lica iz gradskih sredina, zatim oni koji su manje zadovoljni ličnim životom, nezaposleni i osobe koje imaju decu. Ipak, gotovo 60% potencijalnih migranata nije preduzelo nikakve korake u smeru napuštanja zemlje. Na stepen

realizacije migracionih razmišljanja utiču jedino obrazovanje, bračni status ispitanika i prethodno iskustvo sa migracijama (Mojić i Petrović, 2013: 239–240). Poredeći rezultate anketiranja iz 2011. i 2015. godine, Tomanović i Stanojević (2015) zaključuju da raste broj mladih koji ne žele da napuste zemlju (32,3% u 2015. godini u odnosu na 22,9% u 2011. godini). Slično prethodnom, broj mladih koji preduzimaju korake u smeru emigracije takođe je u blagom padu (Tomanović, Stanojević, 2015: 94). Značajni prediktori emigracionih preferencija su slični u oba istraživanja. Poželjne destinacije radnih migracija mladih su zapadne evropske države (najčešće: Nemačka, Austrija i Italija), zatim Sjedinjene Države, Australija i Kanada (Isto).

Iako analizirani trend korespondira sa evropskim podacima, uzroke preferencija i aktivnosti vezanih za migracije mladih u Srbiji ne treba tražiti u poslednjoj ekonomskoj krizi, već u širem setu društvenih, ekonomskih, političkih i drugih okolnosti poslednjih godina i decenija. Konkretni uzroci su dugoročnijeg i kompleksnijeg karaktera, a ekonomska kriza nije značajnije uticala na smerove radnih migracija analiziranog segmenta stanovništva. Pad emigracionih preferencija i aktivnosti mladih u Srbiji se tumači kroz realističnije posmatranje resursa potrebnih za uspešno iseljenje u drugu državu zarad zaposlenja (Mojić i Petrović, 2013; Tomanović i Stanojević, 2015).

Porodično nasleđe

Polazeći od tvrdnje da današnje iskustvo roditelja oblikuje buduće prilike za decu kroz intergeneracijsku transmisiju resursa i kulturnog kapitala (Warmuth et al., 2014, O'Reilly et al., 2015), analiziran je uticaj porodičnih resursa i radne istorije na uključivanje i uspeh mladih na tržištu rada. Konkretni problem se sagledava kroz „nenameravano nasleđe“ nezaposlenih roditelja čija se radna istorija preslikava na decu. Dati odnos se oslikava i kroz kulturu siromaštva, odnosno intergeneracijsku transmisiju stavova prema zaposlenju i ekonomskoj nezavisnosti (Mead 1986; O'Reilly et al., 2015).

Istraživanja su rađena u različitim zemljama članicama EU i pokazuju da obrazovanje roditelja, prihod domaćinstava i nacionalnost jesu faktori koji utiču na međugeneracijsku korelaciju zaposlenosti, odnosno nejednakosti među mladima u kontekstu položaja na tržištu rada. Obrazovanje roditelja je faktor čiji uticaj na tranziciju mladih u svet rada raste vremenom. Takođe, nivo radne intenzivnosti na nivou domaćinstva jeste značajan u kontekstu radne perspektive mladih, iako su iskustva različita među zemljama članicama. Nalazi su takođe mešoviti kada je u pitanju ekonomsko i stambeno osamostaljivanje mladih, ali je u opštem slučaju uočen trend produženog saživota u matičnoj porodici, pa i povratka nakon samostalnog života, što je pretežno posledica ekonomskih uslova.

U situaciji oskudnosti raspoloživih radnih mesta, društvene mreže roditelja mogu predstavljati značajan faktor uspeha u procesu traženja posla. Sa druge strane, može se desiti da su poslovi raspoloživi, ali da mladi ne pristaju na ponuđene radne uslove i produženo traže željeni posao zbog dostupne alternative korišćenja porodičnih resursa. Finansijska podrška roditelja u toku obrazovanja

takođe može biti faktor nejednakosti mladih na tržištu rada. Roditelji mogu biti podrška u smislu obezbeđivanja stambenih uslova, finansijskih resursa, emocionalne i druge podrške, a način podrške zavise od pola, društvenog statusa i države. Razlike su značajne od države do države članice EU i uključuju društvenu klasu, nacionalnost roditelja, etničko poreklo i drugo.

Usled nepovoljnog materijalnog položaja, mladi u Srbiji su u značajnoj meri zavisni od porodičnih resursa (Tomanović, 2012a: 38). Srbija pripada društvima južnog, odnosno mediteranskog obrasca tranzicije u odraslost, što se ogleda kroz produženu finansijsku zavisnost i jake emocionalne veze (Tomanović, 2012b; 2014). Individualni radni resursi mladih u velikoj meri zavise od roditeljskih resursa, u situaciji dugoročne oskudnosti ili pogrešne usmerenosti sistemskih resursa, što su elementi subrotektivnog tranzicionog režima i postsocijalističkog tranzicionog poretka (Mojić, 2016: 256; Tomanović, 2012b). U tom smislu, „sigurnosna mreža“ porodice predstavlja neophodni element obrazovno-radne tranzicije (Mojić, 2016: 256).

Istraživanja pokazuju da je period nezaposlenosti mladih u Srbiji direktno povezan sa veštinama i kompetencijama pojedinca, ali i sa porodičnim resursima, što podrazumeva kulturni kapital, obrazovanje roditelja, prosečan prihod domaćinstva i slično, pa mladi koji ne poseduju navedene resurse primetno duže traže posao (Mojić, 2014: 214). Konkretno, porodični resursi se dovode u vezu sa dužinom traženja posla, što je posebno karakteristično za srednju klasu (Isto: 216). Poredeći rezultate dva anketiranja u različitom vremenskom periodu, Tomanović zaključuje da su mladi 2011. godine ranije ostvarivali finansijsku nezavisnost od roditelja, nego što je to bio slučaj 2003. godine i to pre svega usled veće dostupnosti neformalnih i neregularnih načina sticanja prihoda (2012b: 86).

U datom kontekstu se uočava snaga međuporodičnih veza koja je često celoživotnog karaktera, kao i moralna obaveza roditelja da kontinuirano podržavaju svoju decu u različitim životnim aspektima, u šta spada i proces uključivanja na tržište rada (Tomanović i Ignjatović, 2004; Mojić, 2012a, str. 98). Čak i u slučaju samozapošljavanja, mladi u Srbiji se dominantno oslanjaju na porodične finansijske resurse, pre nego na pomoć države, ili neke druge izvore sredstava (Mojić, 2014). U poređenju sa uticajem porodičnog nasleđa na tržišne pozicije mladih, može se primetiti da je konkretna karakteristika izraženija i dugoročnija u srpskom društvu, nego što je to slučaj u EU. Takođe, povezanost porodičnih resursa i uključivanja mladih na tržište rada nije posledica poslednje ekonomske krize, već pre svega kulturno-ekonomskog nasleđa na ovim prostorima.

Dimenzija regulacije tržišta rada

Knijn i Smit (2012) sudašli do zaključka da nosioci politika tržišta rada u EU svoju pažnju pretežnouslymeravaju na investiranje u smanjenje socijalnih rizika koji se dovode u vezu sa nezaposlenošću mladih. Nepovoljni trendovi koji poslednjih godina obuhvataju veći deo evropskog tržišta rada, iziskuju intenzivnije i finansijski zahtevnije intervencije. Na taj način politika

zapošljavanja postaje značajan deo evropskih razvojnih politika, a programi tržišta rada čine neophodan instrument za sprovođenje opštih i parcijalnih socijalno-ekonomskih politika.

Kao posledica usvojene Strategije Evropa 2020 i njom zaokruženih inicijativa, u periodu nakon 2010. godine usvojen je niz programa tržišta rada i finansijskih šema kojima se pruža podrška tranziciji mladih ka stabilnom zaposlenju. U periodu do 2020. godine, za konkretne programe podrške na tržištu rada namenjeno je više desetina milijardi evra⁶. Na primer, u periodu do 2013. godine u okviru Evropskog socijalnog fonda za ove programe je bilo namenjeno oko 30 milijardi evra (O'Reilly et al., 2015). Mere koje se sprovode se prevashodno mogu okarakterisati kao aktivne i uključuju: obuke, programe stručnih praksi i stažiranja, asistenciju pri traženju posla, programe mobilnosti radi obrazovanja i stažiranja, programe podrške samozapošljavanju i slično. Neki programi su opšteg tipa i namenjeni finansiranju nacionalnih politika zapošljavanja (na primer, Garancije za mlade), dok se drugi odnose na države posebno pogođene ekonomskom krizom, kao i na unapređenje socio-ekonomskog položaja posebno osetljivih grupa mladih (Inicijativa za zapošljavanje mladih).

Nadnacionalna intervencija na tržištima rada EU posmatra se i kroz finansiranje nadnacionalnih koordinacionih tela radi definisanjai usklađivanja nacionalnih ciljeva u oblasti zapošljavanja mladih, razvoj zajedničkih planova i mehanizama na osnovu kojih se kontroliše sprovođenje politika zapošljavanja kroz praćenje trošenja namenskih sredstava (Isto). Uz uvažavanje koncepta fleksigurnosti,⁷ kao cilj tranzicije se ne postavlja stabilnost radnog mesta, već stabilnost zaposlenosti, odnosno kontinuitet aktivnosti na tržištu rada. Drugim rečima, namera je da se mladima obezbedi mogućnost radnog angažmana, odnosno učešća u obrazovnim programima radi zaposlenja, dok je cilj pronalaženja stabilnog posla u drugom planu. Zbog toga se može reći da je evropska politika zaposlenosti usmerena ne samo na investiranje u smanjenje socijalnih rizika koji su povezani sa nezaposlenošću mladih, već i na finansiranje povratnih tranzicija mladih i obezbeđivanje podrške za trajno prihvatanje nestandardnih vidova zaposlenosti.

Politiku tržišta rada u Srbiji karakteriše nizak nivo integracije i koordinacije resornih tela, kao i *ad hoc* pristup u rešavanju problema izazvanih krizom ili drugim spoljnim pritiscima (ILO, 2013). Posmatrajući budžetske linije namenjene

6 Nema informacije koliko je sredstava do sada utrošeno u date namene, niti je dostupna struktura finansiranja po državama članicama. Navodi se podatak da je u okviru programa Garancije za mlade samo u Hrvatskoj bilo raspoloživo oko 128 miliona evra u periodu od 2014. do 2020. godine, od ukupno 6 milijardi namenjenih konkretnom programu. U pitanju su sredstva namenjena aktivnostima nacionalnih službi za zapošljavanje za sprovođenje programa obuke, stažiranja i zapošljavanja.

7 Fleksigurnost predstavlja princip kombinovanja elemenata tržišne fleksibilnosti i sistema socijalne zaštite radno aktivnog stanovništva. Nastao je u evropskim državama devedesetih godina dvadesetog veka kroz nastojanja donosilaca odluka da konkurentnost nacionalnih ekonomija podstaknu liberalizacijom radnog zakonodavstva, odnosno smanjenjem opšteg nivoa sigurnosti radnih mesta, uz pokušaj zaštite ekonomsko-socijalnog položaja nezaposlenih lica (Wilthagen, 1998).

za nacionalne politike tržišta rada, budžet Nacionalne službe za zapošljavanje bio je oko 298 miliona evra u 2014. godini, od čega je 80% izdvojeno za finansijsku pomoć za nezaposlene, dok je nešto više od 5 miliona evra (manje od 2%) bilo usmereno na aktivne mere tržišta rada. Navedeni budžeti su drastično smanjeni, ukoliko se uporede sa relevantnim iznosima u prethodnom periodu (Jovičić i Lazarević, 2014; Mojić, 2014). Ristić i Pavlović (2012) ističu da je budžet namenjen aktivnim merama zapošljavanja na nivou od oko 0,1% bruto domaćeg proizvoda neadekvatan. Smatra se da bi dva i po puta veća izdvajanja predstavljala tek polovinu prosečnih izdvajanja za aktivne mere u EU (Ristić i Pavlović, 2012: 39).

Pored različitih vrsta obuka, u 2014. godini finansirani su programi: karijernog vođenja i savetovanja, stažiranja, subvencija za samozapošljavanje, subvencija za nova radna mesta i organizacije javnih radova (Jovičić i Lazarević, 2014: 5). Ipak, date mere systemske državne podrške zapošljavanjsu ili nerazvijene ili nedostupne većini mladih (Tomanović, 2012a: 38). Analizirajući obuhvat i efekte državnih programa tržišta rada, Mojić (2014) ističe skroman procenat mladih koji su bili korisnici konkretnih obuka (1,9%) ili programa stažiranja (4,6%), što je u skladu sa podacima Međunarodne organizacije rada iz 2010. godine, gde su mladi izrazito manjinski korisnici programa tržišta rada.⁸ Ovde ne možemo govoriti o konkretnom usmerenju uticaja na zapošljavanje mladih i porediti ga sa evropskim, imajući u vidu da programi imaju relativno skroman domet i *ad hoc* karakter.

Zaključna razmatranja

Na osnovu predstavljenih trendova i aktuelnih analiza, može se zaključiti da je položaj mladih koji su nezaposleni u EU i Srbiji sličan kada se govori o najvećem broju razmatranih pitanja. Ovde govorimo o: otežanoj tranziciji mladih iz obrazovnog sistema ka tržištu rada, strukturnom karakteru tržišta rada i ekstenzivnoj eksploataciji porodičnih resursa zarad dobijanja stabilnog zaposlenja. Ipak, važno je ukazati na činjenicu da je najveći broj navedenih karakteristika nezaposlenih mladih bio aktuelan u Srbiji i pre definisanog perioda. Razlog tome leži u istorijskim, političkim i socio-ekonomskim okolnostima, ali i kulturološkim osobenostima koje nisu povezane sa prostom konvergencijom tržišta rada u usled reformi tokom procesa evropskih integracija.

Usled posledica dugotrajne ekonomske recesije tokovi radnih migracija u EU se menjaju, što utiče na intenzitet i smerove kretanja mladih. Taj trend nije direktno uporediv sa radnim migracijama mladih u Srbiji, iako se uočava sličnost faktora od kojih zavise emigracione aktivnosti. U oblasti državne regulacije, evidentan je rast nadnacionalnih intervencija na tržištu rada i sve većih iznosa namenjenih rešavanju problema strukturne nezaposlenosti u državama članicama EU. S druge strane, može se videti da se aktivnost države u okvirima

8 Međunarodna organizacija rada je analizom obuhvatila mlade starosti od 15 do 29 godina i došla do podataka da, od ukupnog broja korisnika programa tržišta rada u 2010. godini, samo 10% čine lica datog uzrasta.

uključivanja mladih na tržište rada Srbije smanjuje, što nije u skladu sa trendom prepoznatim na nivou EU.

Strukturni karakter problema nezaposlenosti mladih ostaje aktuelan kako u EU tako i u Srbiji. Konvergencija karakteristika tržišta radakoj se sagledavakroz analizirane slučajeve, više je posledica produbljanja problema nezaposlenosti u EU, nego što je rezultat uspešne tranzicije Srbije. Može se reći da oba tržišta čini srodnim zapravo tranzicija tržišta rada (Wilthagen, 1998), koja je usmerena ka prihvatanju i institucionalizovanju nestabilnih vidova zaposlenosti, kao i posledica sa kojima se mladi usled tih procesa suočavaju, posebno u periodu dugotrajne ekonomske recesije. Značajna finansijska sredstva kojima raspolažu države članice EU intenzivno se koriste u kontekstu date tranzicije, dok u Srbiji to nije slučaj. Zbog toga se problem produžene postsocijalističke tranzicije produbljuje i može dodatno uticati na težak socio-ekonomski položaj mladih. Postavlja se pitanje kako bi intenziviranje procesa integracije Srbije u EU uticalo na položaj mladih sa aspekta analiziranih problema. Na osnovu iskustava i pokazatelja tržišta rada država koje su poslednje pristupile EU, ostaje dilema i to da li bi se i u kojoj meri kroz uspešne evropske integracije prevazišao tranzicioni karakter tržišta rada Srbije.

Literatura:

- Anić, Aleksandra. Mladenović, Zorica. 2014. *Econometric Modelling of Unemployment in Serbia during period 2008–2013*, u *Yugoslav Journal of Operations Research* 24. 2014. br. 3: 333–346.
- Arandarenko, Mihail. 2011. *Tržište rada u Srbiji – Trendovi, institucije, politike*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
- Arandarenko, Mihail. 2015. The Shadow Economy: Challenges to Economic and Social Policy, u Krstić, Gorana. Schneider, Friederich, (ed). 2015. *Formalizing the Shadow Economy in Serbia. Contributions to Economics*, Springer Open: 5–12.
- Arsić, Miloško. 2015. Causes of the Shadow Economy. 21–46, u Krstić, Gorana i Schneider, Friederich, (ur.). 2015. *Formalizing the Shadow Economy in Serbia, Contributions to Economics*, Springer Open.
- Di Tella, Rafael i MacCulloch, Robert .2005. The consequences of labor market flexibility: Panel evidence based on survey data, *European Economic Review*, July 2005, Volume 49: 1225–1259.
- Eichhorst, Werner.Boeri, Tito. De Coen, An. Galasso, Vincenzo. Kendzia J, Michael i Steiber, Nadia. 2014. How to combine the entry of young people in the labour market with the retention of older workers?*IZA Journal of European Labor Studies*, Vol 3, No 19: 1–23.
- Eurofound. 2012. *Effectiveness of policy measures to increase the employment participation of young people*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurofund. 2014. *Young people and temporary employment in Europe*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

- European Commission. 2012. *Moving Youth into Employment*, Communication from the Commission to the European Parliament, The Council. Brussels: The European Economic and Social Committee of the Regions.
- European Training Foundation. 2010. *Serbia: Review of Human Resources Development*, October. Luxembourg: ETF.
- Eurostat. 2015. *Labour Force Survey*. Dostupno na: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/lfs/data/database>
- Gligorov, Vladimir. Ognjenović, Kosovka. Vidovic, Hermine. 2011. *Assessment of the Labour Market in Serbia*. Research Reports 371. Vienna:WIIW.
- Guell, Maia i Petrolongo, Barbara. 2007. How binding are legal limits? Transitions from temporary to permanent work in Spain. *Labour Economics*, 2007, No 14: 153–183.
- ILO. 2013. *Youth Employment and Migration; A Review of Practices from Joint Programmes of the United Nations*. Geneva: ILO.
- Jovičić, Jelena. Lazarević, Mina. 2014. *Active Measures of Employment in Serbia: More Social Assistance than Anything Else, policy brief*. Belgrade: Belgrade Fund for Political Excellence.
- Knijn, Trudie i Smith, Mark. 2012. "European union and member states" youth policy agendas, u Knijn, Trudie (ur.). *Work, family policy and the transition to adulthood in Europe*. 39–75. Houndmills, UK: Palgrave Macmillan.
- Krstić, Gorana (ur.). 2010. *Položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije*. Beograd: FREN i UNDP Srbija.
- Krstić, Gorana (ur.). 2013. *The Shadow Economy in Serbia. New Findings and Recommendations for Reform*. USAID and FREN.
- Lawrence M, Kahn. 2010. Employment protection reforms, employment and the incidence of temporary jobs in Europe: 1996–2001. *Labour Economics*, January 2010, Vol 17, Issue 1: 1–15.
- Lawrence M, Mead. 1986. *Beyond entitlement: The social obligations of citizenship*. New York: Free Press.
- Matković, Gordana. Mijatović, Boško. Petrović, Marina. 2010. *Impact of the financial crisis on the labor market and living conditions outcomes*. Belgrade: Center for Liberal Democratic Studies.
- Mojić, Dušan i Petrović, Irena. 2013. Mladi i legitimnost društvenog poretka u Srbiji: Razmišljanja i delanja u pravcu emigracije. *Sociologija*, Vol LV, No 2: 229–244.
- Mojić, Dušan. 2012a. *Obrazovni resursi, orijentacije i delanje mladih*, u Tomanović, Smiljka. Stanojević, Dragan. Jarić, Isidora Mojić, Dušan. Dragišić Labaš, Slađana. Ljubičić, Milana i Živadinović, Ivana. 2012. *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*. Beograd: Čigoja Štampa; Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Mojić, Dušan. 2012b. *Obrazovani i nezaposleni: Oblikovanje radnih biografija mladih*, u Tomanović, Smiljka. Stanojević, Dragan. Jarić, Isidora. Mojić, Dušan. Dragišić Labaš, Slađana. Ljubičić, Milana i Živadinović, Ivana. 2012.

- Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji.* Beograd: Čigoja Štampa; Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Mojić, Dušan. 2014. *Youth unemployment in economic and social crisis: Case of Serbia*, Limes Plus, No 2/2014, str. 205–221.
- Mojić, Dušan. 2016. *Obrazovno –radni resursi i orijentacije mladih u Srbiji u periodu odblokirane postsocijalističke transformacije.* *Sociologija*, Vol. LVIII, Posebno izdanje: 245–258.
- O'Reilly, Jacqueline. Eichhorst, Werner . Gabos, Andras. Hadjivassiliou, Kari. Lain, David. Leschke, Janine. McGuinness, Seamus. Mytna Kurekova, Lucia. Tiiziana, Nacio. Ortlieb, Renate. Russell, Helen. Villa, Paola. 2015. *Five Characteristics of Youth Unemployment in Europe: Flexibility, Education, Migration, Family Legacies, and EU Policy.* *SAGE Open*, January-March 2015: 1–19.
- Radić, Jovo. 2007. *Ekonomija rada i socijalna politika Evropske Unije.* Novi Sad: Ekonomski fakultet u Subotici, Univerzitet u Novom Sadu.
- Ristić, Zoran. Pavlović, Ljiljana. 2012. *Potrebe tržišta rada i položaj mladih nezaposlenih lica.* Beograd: Unija poslodavaca Srbije.
- Slavković, Marko. Stojadinović, Marija. 2008. *Nova znanja, veštine i kompetencije.* Kragujevac: Ekonomski fakultet, Univerzitet u Kragujevcu.
- Stanković, Vladimir. 2014. *Srbija u procesu spoljnih migracija – Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji.* Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Tomanović, Smiljka i Ignjatović, Suzana. 2004. *Mladi u tranziciji: između porodice porekla i porodice opredeljenja*, u Mihajlović, Srećko (ur.). *Mladi izgubljeni u tranziciji.* 2004. Beograd: Centar za proučavanje alternativa.
- Tomanović, Smiljka i Stanojević, Dragan. 2015. *Mladi u Srbiji 2015. – Stavovi, opažanja, verovanja i nadanja.* Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Secons.
- Tomanović, Smiljka. 2012. *Changes in Transition to adulthood of young people in Serbia between 2013 and 2011.* *Sociologija*, Vol. LIV, No 2: 227–243.
- Tomanović, Smiljka. 2012a. *Od omladine do socijalnih biografija mladih u postsocijalističkoj transformaciji društva Srbije: konceptualni i kontekstualni okvir istraživanja*, u Tomanović, Smiljka. Stanojević, Dragan. Jarić, Isidora Mojić, Dušan. Dragišić Labaš, Slađana. Ljubičić, Milana i Živadinović, Ivana. 2012. *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji.* Beograd: Čigoja Štampa; Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Tomanović, Smiljka. 2012b. *Tranzicija (prelazak) u odraslost: tempu, obeležja i promene*, u Tomanović, Smiljka. Stanojević, Dragan. Jarić, Isidora Mojić, Dušan. Dragišić Labaš, Slađana. Ljubičić, Milana i Živadinović, Ivana. 2012. *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji.* Beograd: Čigoja Štampa; Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.

- Viebrock, Elke i Clasen, Jochen. 2009. Flexicurity – a state of the art review. *Working Papers on the Reconciliation of Work and Welfare in Europe*, REC.WP 01/2009. Edinburgh: RECOWOWE Publication.
- Vlada Republike Srbije. 2014. *Zakon o radu*, Službeni glasnik br. 75/2014. Beograd.
- Wilthagen, Ton. 1998. Flexicurity: A new paradigm for labour market policy reform?, *WZB discussion paper*. FS I: 98–202. Berlin: Social Science Research Centre Berlin.

Korišćeni linkovi:

EUROSTAT, <http://ec.europa.eu/eurostat>

Republički zavod za statistiku, <http://www.stat.gov.rs/>